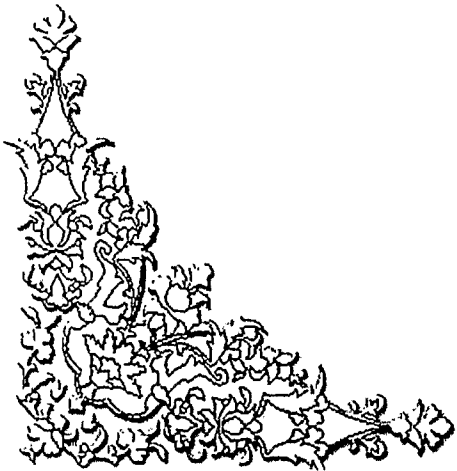

سلام

۱۳۸۲ / ۱ / ۳۰

به نام خدا

تأثیر محیط طبیعی - فرهنگی شمال بر شاعران گیلان

به وسیله‌ی:

نگین صفری نژاد بی نظیر

مرکز اطلاعات مدرک علمی ایران
تماس: ۰۲۱-۸۸۸۸۸۸۸۸

پایان نامه

ارائه شده به معاونت تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی
از فعالیت‌های تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته‌ی:

زبان و ادبیات فارسی

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه عالی
دکتر کاووس حسن لی، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی
دکتر علیرضا نیکویی، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی (دانشگاه گیلان)
دکتر اکبر صیادکوه، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی
استاد راهنما
مشاور اول
مشاور دوم

بهمن ماه ۱۳۸۱

تفاهیم

مادرم، که همه داشته‌ها و آموخته‌هایم
از شاگردی در مکتب عشق اوست.

تفاهیم

پدرم، که نمونه انسانیت و شرافت است.

سپاسگزاری

سپاس بی‌پایان، پروردگار مهربان را که همواره، در تمامی لحظه‌های زندگی، عنایت سبزش را در وجود حقیرم احساس نمودم، سپاسگزار همه الطافش، که یاریم نمود، تا این مهم را نیز به پایان رسانم.

از استاد راهنما، دکتر کاووس حسن‌لی، که پیشنهاددهنده عنوان پایان‌نامه بودند و در انتخاب موضوع به ذهن اینجانب جهت دادند، سپاسگزاری شده و به خاطر حضور صمیمی و نکته‌گیری‌هایشان در به‌کمال نزدیک کردن رساله، دروذهای فراوان تقدیمشان می‌گردد.

از استاد مشاور، جناب دکتر علیرضا نیکویی، راهنمای همیشگی‌ام، که بارها رساله را خواندند و با متانت، ناشی‌گری‌های، همیشه شاگرد کوچک خود را گوشزد کردند، سپاسگزاری می‌شود، هرچند حقی که استاد بر گردن شاگرد نوپایشان دارند، بیش از آن است که در نوشته بگنجد.

از استاد مشاور جناب دکتر اکبر صیادکوه، که با خوش خلقی و حوصله، کاستی‌های رساله را مطرح نمودند، و یاری‌رسان دانشجوی خویش بودند قدردانی می‌شود.

از استاد فریدون نوزاد، که همواره چون پدری مهربان، نگران مسیر رساله بودند، قدردانی شده و بوسه سپاس و تشکر، بر دستان این محقق گیلانی نشانده می‌شود، به خاطر متانت، انسان دوستی و بزرگواری‌هایشان که بارها، فرزندشان را به حضور پذیرفتند و کتابخانه‌ای را که حاصل عمری هشتادساله است با بزرگ‌منشی در اختیارش قرار دادند.

از اساتید بزرگوار، آقای شمس لنگرودی و آقای غلامرضا مرادی که اینجانب را به حضور پذیرفتند و پاسخ‌گوی سوالات بودند، نهایت سپاس و تشکر، تقدیمشان می‌گردد.

از جناب آقای مقدم (نماینده‌ی انتشارات امیرکبیر رشت) به خاطر بزرگواری‌ها و کمک‌های بی دریغشان قدردانی می‌شود.

از جناب آقای میرمیران و آقای اکباتان، (بزرگواران پژوهشکده گیلان شناسی)، به خاطر همکاری و یاریشان سپاسگزاری می‌شود.

از آقای جهان‌دیده (انتشارات چوبک) به خاطر کمک‌هایشان قدردانی می‌شود.

از آقای خوشحال، (مسئول کتابخانه دانشکده ادبیات گیلان) به خاطر همکاری‌شان تشکر می‌شود.

از دوستان عزیز و بزرگ‌منشم رضا درخشنده و مزده‌جمالی که همراهان لحظه‌لحظه‌ام بودند نهایت سپاس و تشکر تقدیمشان می‌گردد.

از حمایت شورای معاونت پژوهشی اداره‌کل فرهنگ و ارشاد استان گیلان سپاسگزاری و قدردانی می‌شود.

در پایان خداوند را شاکرم، به خاطر خانواده‌ای آگاه و فهمیده که بستر پیشرفت و پرورش را برای فرزندشان گسترده‌تر کردند. و بر گام‌های مادرم، معلمی که متانت و صداقت را سرلوحه زندگی‌ام قرار داد، بوسه می‌نهم.

چکیده

تأثیر محیط طبیعی - فرهنگی شمال بر شاعران گیلان

به وسیله‌ی:

نگین صفری نژاد بی‌نظیر

یکی از مهم‌ترین و شناخته‌ترین عوامل موثر در ایجاد تنوعات و تفاوت‌های زبانی، عامل جغرافیایی یا محیطی است. محیط طبیعی و شرایط اقلیمی بر واژه‌ها، تعبیر، اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها، تصاویر، فرهنگ و باورهای عامه و... در یک عبارت بر شبکه واژگانی و دایره لغوی شاعر تأثیر می‌گذارد. به بیانی دقیق‌تر، هر منطقه، با شرایط جغرافیایی - فرهنگی خاص، زبان و ادبیات مخصوص به خود را می‌آفریند. با شناخت تأثیر محیط طبیعی - فرهنگی در شعر شاعران هر منطقه و بررسی و تحلیل اشعارشان از زاویه مذکور، می‌توان به روشی دقیق‌تر و علمی‌تر برای نقد یک اثر دست یافت. این تأثیر بر شاعران گیلان از زاویه‌های طبیعت (جغرافیا، دریا، باران، جنگل و...) فرهنگ (رسوم و باورهای بومی، فرهنگ عامه (فولکلور)

و ...) زبان (واژگان، اصطلاحات، تصاویر و ...) در هشت فصل رساله حاضر مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

فصل اول (مقدمه) در این فصل، اهمیت و اهداف پژوهش، پیشینه و روش تحقیق و مقدماتی بر پایه دستاوردهای نظری برای تمهید مباحث کاربردی طرح شده است.

در فصل دوم (زبان، طبیعت و شاعر) به پدیده زبان و ارتباط آن با تحولات و دگورگونی‌های غیرزبانی چون: اجتماع، جغرافیا، فرهنگ (پدیده دوزبانگی، قرض‌گیری و آمیختگی) ادبیات (شعر) و ارتباط شاعر و طبیعت و محیط پیرامونش پرداخته شده است.

فصل سوم (واژگان بومی و رنگ محلی) در این فصل، هنجارگریزی‌های واژگانی و گویشی به‌عنوان یکی از روش‌ها و فرآیندهای برجسته‌سازی سخن تحلیل و بررسی شده است.

فصل چهارم (صورخیال) در این فصل، به مبحث صورخیال و ساز و کارها و صبغه بومی - محلی آن‌ها پرداخته شده است.

فصل پنجم (فرهنگ بومی و باورهای عامه (فولکلور)) در این فصل، باورها و عقاید مردم گیلان در زمینه‌های مختلف: ترانه‌های شالی، موسیقی محلی، باران‌خواهی، افسانه‌ها، بازی‌ها و ... تحلیل و بررسی شده است.

در فصل ششم (بن مایه‌ها (موتیف‌ها)) تاثیرگذاری پدیده‌های طبیعی گیلان بر بافت تصویری اشعار، حرکت گسترشی پدیده‌ها در شعر و تبدیل آن‌ها به نمادها و سمبل‌های فرهنگی - اجتماعی و وابسته‌ها و ملحقات مستقیم و غیرمستقیم پدیده‌های طبیعی مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل هفتم (محصولات و دست‌رنج‌ها) در این فصل، به محصولات، وابسته‌ها و ملحقات آن‌ها در اشعار که نشان‌گر اهمیت و ارزش آن‌ها در ذهن و زبان شاعر است، پرداخته شده است.

فصل هشتم (نتیجه‌گیری) در این فصل، مباحث پیش‌گفته (فصول پیشین) نتیجه‌گیری شده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: مقدمه
۱	۱-۱- اهمیت و اهداف پژوهش
۳	۲-۱- پیشینه پژوهش
۶	۳-۱- روش تحقیق
۸	فصل دوم: زبان، طبیعت و شاعر
۸	۱-۲- زبان
۹	۲-۲- زبان و اجتماع
۱۱	۳-۲- زبان، فرهنگ و دوزبانگی
۱۱	۱-۳-۲- دوزبانگی، آمیختگی و قرض‌گیری
۱۴	۴-۲- زبان و جغرافیا
۱۷	۱-۴-۲- جغرافیای گیلان
۱۸	۵-۲- زبان، ادبیات (شعر) و شاعر
۲۰	۶-۲- شاعر و طبیعت
۲۲	۱-۶-۲- نیما شاعر طبیعت شمال
۲۷	۲-۶-۲- شاعر گیلان و طبیعت گیلان
۳۲	فصل سوم: واژگان بومی و رنگ محلی
۳۲	۱-۳- هنجارگریزی
۳۳	۱-۱-۳- هنجارگریزی واژگانی

۳۹	۲-۱-۳- هنجارگریزی گویشی
۴۲	۱-۲-۱-۳- طبیعت (جنگل)
۴۳	۱-۱-۲-۱-۳- گیاهان
۴۴	۲-۱-۲-۱-۳- بادهای محلی
۴۵	۳-۱-۲-۱-۳- پرندگان
۴۶	۲-۲-۱-۳- برنج و برنج کاری
۴۹	۳-۲-۱-۳- دست‌ساخته‌ها (ابزارها)
۵۰	۱-۳-۲-۱-۳- پوشش‌ها
۵۱	۲-۳-۲-۱-۳- سبک خانه‌ها
۵۳	۴-۲-۱-۳- واژه‌ها و تعابیر گیلکی
۵۴	۵-۲-۱-۳- اسامی خاص / شهرها، اماکن، پدیده‌های طبیعی
۶۴	۶-۲-۱-۳- البرز
۶۶	۷-۲-۱-۳- خزر
۶۸	۸-۲-۱-۳- سپیدرود
۷۱	فصل چهارم: صورخیال
۷۱	۱-۴- درآمد
۷۲	۲-۴- هنجارگریزی معنایی
۷۳	۱-۲-۴- طبیعت، تصویرها و ترکیب‌ها
۷۹	۲-۲-۴- اشعار غربت
۸۲	۳-۲-۴- عنصر رنگ
۸۸	فصل پنجم: فرهنگ بومی و باورهای عامه (فولکلور)
۸۸	۱-۵- درآمد
۸۹	۲-۵- تعریف فولکلور
۹۰	۳-۵- موسیقی و باورهای عامه
۹۰	۱-۳-۵- ترانه‌های عامیانه گیلان
۹۱	۲-۳-۵- اسامی موسیقی بومی و آوازهای محلی گیلان
۹۱	۳-۳-۵- ترانه‌های عامیانه گیلان از نظر موضوع
۹۵	۱-۳-۳-۵- ترانه‌های شالی و وابسته‌های آن
۹۷	۲-۳-۳-۵- نیایش باران (باران خواهی)
۹۹	۴-۵- قصه‌ها و افسانه‌ها

۱۰۱	۵-۵- بازی‌ها و تفریحات
۱۰۵	فصل ششم: بن‌مایه‌ها (موتیف‌ها)
۱۰۵	۶-۱- موتیف باران و دریا
۱۲۱	۶-۱-۱- وابسته‌ها و ملحقات مستقیم باران و دریا
۱۲۲	۶-۱-۲- وابسته‌ها و ملحقات غیرمستقیم باران و دریا
۱۲۳	۶-۲- موتیف جنگل و میرزا
۱۲۳	۶-۲-۱- جنگل
۱۲۹	۶-۲-۲- چند شعر برای جنگل
۱۳۱	۶-۲-۳- میرزا کوچک جنگلی
۱۳۲	۶-۲-۳-۱- تصویری از قیام میرزا
۱۳۴	۶-۲-۳-۲- درهم‌تنیدگی جنگل و میرزا
۱۴۳	۶-۲-۳-۳- تصویرهای دیگری از میرزا و جنگل
۱۴۶	فصل هفتم: محصولات و دست‌رنج‌ها
۱۴۶	۷-۱- برنج و شعر برای شالیزار
۱۵۲	۷-۲- زیتون
۱۵۵	۷-۳- چای
۱۵۶	۷-۴- کلوچه
۱۵۸	فصل هشتم: نتیجه‌گیری
۱۶۳	واژه‌نامک گیلکی
۱۷۶	منابع و مأخذ

فصل اول

مقدمه

۱- مقدمه

۱-۱ اهمیت و اهداف پژوهش

اهمیت پرداختن به فرهنگ و ادب گوشه‌گوشه کشور که مهم‌ترین و پایدارترین عامل همبستگی می‌باشد، آشکار و واضح است. فرهنگ و ادب ایران زمین بسیار غنی است، و گیلان یکی از مرزداران فرهنگ غنی و ادب پر بار ایران است.

آیین‌ها، باورها، رسوم و عقاید هر خطه‌ای برگرفته از شرایط زیست - محیطی و مبتنی بر شناخت و بینش انسان از مجموعه محیط، جهان آفرینش و... است. با مطالعه آثار نویسندگان و شاعران مشاهده می‌شود که آثارشان تا چه حد از مظاهر طبیعی پیرامونشان رنگ و تأثیر پذیرفته است. قومی که در منطقه معتدل و مرطوب، در سواحل دریا، در میان درختان جنگلی و در کنار کوه‌هایی که گستره سینه آن‌ها از درختان انبوه پر شده است، زیسته، با قومی که در هوای گرم و خشک، در صحرا و کویر و در میان بوته‌های خار و در کنار کوه‌هایی بدون پوشش گیاهی و... زیسته است؛ واژگان، تعبیر، اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها،... و در یک عبارت، شبکه واژگانی و دایره لغوی متفاوتی دارند. محیط طبیعی و شرایط اقلیمی، نه تنها بر نوع ابزارها، پوشش‌ها، محصولات، سبک و ساختار خانه‌سازی و... تأثیر می‌گذارد، بلکه بر واژگان شکل گرفته در ذهن و زبان شاعر، رنگ‌های به کار گرفته شده، صورخیال و... شاعر نیز تأثیر می‌گذارد. به بیانی دقیق‌تر، هر منطقه با اقلیم جغرافیایی - فرهنگی خاص، زبان و ادبیات مخصوص به خود را می‌آفریند.

هر نوع تأثیر محیط زندگی شاعر، (جغرافیایی، فرهنگی، اجتماعی و ...) که در اشعارش بازتاب می‌یابد، رنگ محلی و صبغه اقلیمی^۲ نامیده می‌شود. با شناخت تأثیر محیط طبیعی - فرهنگی در شعر شاعران هر منطقه و بررسی و تحلیل اشعارشان از زاویه مذکور، می‌توان به روشی دقیق‌تر و علمی‌تر برای نقد یک اثر دست یافت.

دکتر شفیعی کدکنی معتقد است: «رنگ محلی در شعر شاعرانی که در جنوب زندگی می‌کنند، با شعر شاعران شمال تفاوت دارد. به دلیل خصایص زندگی متفاوت، و در نتیجه، تجربه‌های زندگی متفاوت، صورخیال این گویندگان نیز با یکدیگر تفاوت دارد.»^۱

شاعر گیلان - چون دیگر شاعران - قبل از این که با قلم و کتاب آشنا شود، با لالایی دلنشین مادر و صدای مهربان پدر آشنا می‌شود، اما لالایی و صدایی که او می‌شنود، ریشه در شرایط اقلیمی - فرهنگی گیلان دارد. او با لالایی مادر که برگرفته از ترانه‌های شالی است و با رنج‌مویه‌های پدر که دغدغه شالی را دارد، رشد می‌کند. با زمزمه‌ها و موسیقی طبیعت و باران قد می‌افرازد و در دامان جنگل و دریا زندگی می‌کند - این مولفه‌ها، متمایزکننده شاعر گیلان (شمال) از دیگر شاعران است - تعابیر، تصاویر، نمادها و نموده‌ها، وابسته‌ها و ملحقات مفهومی - تصویری، باورها و عقایدش ... متأثر از شرایط زیست محیطی اوست.

اهمیت و ارزش رنگ محلی^۳ در شناخت و تحلیل دقیق‌تر اشعار و هم‌چنین حضور شاعران برجسته‌ای چون: گلچین گیلانی، هوشنگ ابتهاج، شمس لنگرودی، شیون فومنی و ... که در ادبیات معاصر کشور نیز تأثیر گذاشته‌اند، ضرورت این پژوهش را بیشتر می‌نمایاند. محقق خود نیز گیلانی است، ضرورت‌های ذکر شده، او را برانگیخته است تا تحقیقی - به شیوه‌ای نو - بر آثار شاعران خطه‌ای از کشور ارائه دهد.

در این رساله، تأثیرپذیری شاعران گیلان از زاویه‌های زیر مورد بررسی قرار گرفته است:

- ۱- طبیعت (جغرافیا، آب و هوا، دریا، جنگل و ...)
- ۲- فرهنگ (رسوم و عقاید بومی، فرهنگ عامه، فولکلور و ...)
- ۳- زبان (واژگان و تعابیر محلی، اصطلاحات، تصاویر و ...)

اهدافی که در این رساله دنبال شده است:

- ۱- شناخت میزان تأثیرگذاری عوامل مختلف: جغرافیا، دریا، جنگل، باورهای عامه و ... بر ذهن و زبان شاعران گیلان
- ۲- کاوش در صورخیال شاعران و پیوند آن با محیط طبیعی گیلان
- ۳- آشنایی با واژگان بومی - محلی شاعران گیلان در شعر فارسی
- ۴- آشنایی با برخی رسوم، عقاید و باورهای محلی مردم گیلان
- ۵- واکاوی تصاویر و ترکیبات شاعران در پیوند با طبیعت پیرامون آن‌ها
- ۶- شناخت میزان تأثیر محیط طبیعی بر شاعران گیلانی دور از محیط گیلان
- ۷- کاوش در تبدیل عناصر طبیعی در ساختار ذهن و زبان شاعر، به مدل و الگوهای فرهنگی - اجتماعی

۲-۱ پیشینه پژوهش

در پیوند کلی با موضوع رساله، پژوهش‌ها و مقاله‌هایی نوشته شده است، اما تاکنون اثری مستقل و مدون و یا تحقیقی جامع و کتابی مستقل و منسجم و به‌خصوص روش‌مند، مرتبط با موضوع رساله نگاشته نشده است. همه این آثار، به عنوان داده‌های اولیه برای رساله، محسوب می‌شوند، زیرا تحلیل و بررسی موضوع‌های بیان شده، از زاویه‌های موردنظر، صورت نگرفته است. برخی از آثاری که به گونه‌ای در پیوند با موضوع این رساله نگاشته شده است به شرح زیر است:

الف: کتاب صورخیال در شعر فارسی^۱ نوشته دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی، که به صورت گذرا و پراکنده در چند قسمت از کتاب به مقوله رنگ محلی و تأثیر محیط طبیعی بر شبکه واژگانی شاعر اشاره شده است.^۲

ب: کتاب ادوار شعر فارسی^۳ نوشته دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی، که در چند سطر به تفاوت تجربه‌های زندگی و تأثیر آن بر صورخیال شاعران شمال و جنوب اشاره شده است.^۴

پ: مقاله ^۳ رنگ محلی در شعر فارسی ^۴ نوشته دکتر غلامحسین یوسفی از کتاب ^۵ نامه اهل خراسان ^۶ که مقوله رنگ محلی و تأثیر شرایط جغرافیایی و اقلیمی بر ذهن و زبان شاعران به طور کلی مقایسه شده و به نمونه‌هایی از این تأثیر در شعر شاعران شیراز و در دیوان ناصر خسرو اشاره شده است.^۴

ت: مقاله ^۷ گیلان از دیدگاه هنر ^۸ نوشته جهانگیر سرتیپ‌پور و مقاله «عزیز و نگار» نوشته سیدمحمدتقی میرابوالقاسمی، از کتاب ^۹ گیلان‌نامه. در این دو مقاله به آهنگ‌های رایج و طریقه استعمال آن‌ها و یک قصه (افسانه) عاشقانه در بین مردم و تحلیل قصه، اشاره شده است.^۵

ث: مقاله ^{۱۰} مردم شناسی و فرهنگ عامه ^{۱۱} نوشته محمد شکرانی و مقاله ^{۱۲} باورهای مردم گیلان ^{۱۳} نوشته محمد اسدیان خرم‌آبادی از ^{۱۴} کتاب گیلان. در این دو مقاله، مبانی باورها و بازی‌ها و عقاید مردم درباره آیین‌های سنتی بررسی شده است.^۶

ج: مقاله ^{۱۵} موقعیت جغرافیایی گیلان ^{۱۶} نوشته محمدابراهیم زارعی از ^{۱۷} مجموعه مقالات اولین سمینار فرهنگ و ادبیات گیلان. در این مقاله موقعیت جغرافیایی گیلان مورد بررسی قرار گرفته است.^۷

چ: رساله‌ای که در هنگام تدوین این رساله مشاهده شد و از زاویه‌ای به موضوع رساله نزدیک است: رساله‌ای با عنوان ^{۱۸} رنگ محلی یا صبغه اقلیمی در شعر معاصر گیلان ^{۱۹} نوشته رحمان کاظمی است.^۸

در رساله مذکور، رنگ محلی تنها در اشعار چهار شاعر گیلانی: (گلچین گیلانی، هوشنگ ابتهاج، بهمن صالحی و شیون فومنی) از زاویه‌های زیر در چهار فصل مورد بررسی قرار گرفته است.

۱- در بخش اول، به زندگی‌نامه و بیوگرافی هر شاعر و معرفی آثارش، پرداخته شده است.

۲- در بخش دوم، میزان کاربرد واژه‌های طبیعی چون؛ دریا، دشت، پرنده، گل، جنگل و

... در اشعار هر شاعر نشان داده شده است. بدون مشخص کردن هیچ مولفه اقلیمی-

۳- در بخش سوم، صورخیال در اشعار با چند نمونه نشان داده شده است.

تفاوت‌های اساسی رساله رحمان کاظمی با این رساله به قرار زیر است: